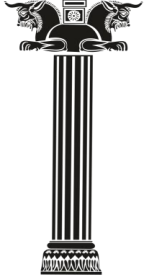

دائرة المعارف تاريخ پايه يازدهم

تعريف اصطلاحات، معرفي اشخاص، تمدن ها، كتاب ها و واژه هاى نا آشنائى مهم كتاب تاريخ پايه يازدهم (دانش آموزان عزيز دقت داشته باشيد كه در اين جدول تمام واژه هاى نا آشنائى كتاب به صورت خلاصه تعريف شده است و هدف اصلى كمك به يادگيرى تاريخ است بنا بر اين لزومى ندارد همه آنها را حفظ كنيد)

درس اول

اصطلاح	توضيحات
منابع غير نوشتارى	به همه منابعى گفته مى شود كه به صورت مكتوب نباشند كه خود به سه دسته محوطه وب ناهاى تاريخى، ابزار و وسايل دست ساخته انسان و آثار شفاهى تقسيم مى شود.
منابع نوشتارى	به همه منابعى گفته مى شود كه به صورت كتبى و نوشتارى باشد كه خود به انواع مختلفى همچون كتاب هاى تاريخى، سفرنامه ها، نوشته هاى جغرافيايى، ادبيات و متون ادبى و سياست نامه ها و اندرز نامه ها و ... تقسيم مى شود.
تاريخ عمومى	يك نوع از كتاب هاى تاريخى كه نگارش تاريخ جهان را از آفرينش عالم آغاز مى شد و سپس به شرح زندگى حضرت آدم و ديگر پيامبران مى پرداختند. پس از آن، تاريخ اساطيرى ايران را از كيومرث آغاز و به پايان دوره ساسانيان ختم مى كردند. در ادامه، رويداهاى تاريخ اسلام و سلسل ههاى ايرانى را تا زمان حيات خود ثبت و ضبط مى كردند.
كيومرث	در تاريخ اساطيرى و افسانه ها نام نخستين پادشاه ايران است.
تاريخ اساطيرى	منظور مجموعه داستان هاى افسانه اى در مورد تاريخ ايران است.
تاريخ طبرى	يكى از مهمترين منابع تاريخى محسوب مى شود و از نوع تاريخ عمومى مى باشد كه توسط محمد بن جرير طبرى نوشته شده است.
محمد بن جرير طبرى	تاريخ دان، مورخ و مفسر مشهور ايرانى و جهان اسلام است كه مشهور ترين اثر او تاريخ عمومى جهان مشهور به تاريخ طبرى است.
تاريخ محلى	يكى از انواع كتاب هاى تاريخى مى باشد كه در مورد يك محل يا منطقه خاص نوشته شده است. انگيزه اصلى نويسندگان اين دسته از كتاب هاى تاريخى، ثبت و ضبط رويداهاى تاريخى، بيان ويژگى هاى جغرافيايى و اقتصادى و نگارش زندگى نامه مفاخر و مشاهير محلى بوده است.

کتاب تاریخ سیستان	یکی از کتاب های مهم تاریخی در مورد سیستان است که نویسنده آن مشخص نیست.
تاریخ های سلسله ای	یکی از انواع کتاب های تاریخی است که در مورد یک سلسله یا دودمان خاص و اغلب به فرمان پادشاهان نوشته شده است مانند تاریخ بیهقی که در مورد غزنویان نوشته شده است.
تاریخ بیهقی	این کتاب نوشته ابوالفضل بیهقی است و در مورد دوره غزنویان نگارش شده است و از نوع تاریخ های سلسله ای می باشد.
ابوالفضل بیهقی	یکی از دانشمندان و تاریخ نگاران مشهور دوره غنوی می باشد.
تک نگاری	یکی از انواع کتاب های تاریخی می باشد که در مورد یک موضوع خاص مانند سرگذشت پادشاهان نوشته شده است. که می توان به عجائب القصور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت آور تیمور) که در مورد زندگی تیمور لنگ است اشاره کرد.
عجائب القصور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت آور تیمور)	یک کتاب تاریخی که در مورد زندگانی تیمور لنگ است و توسط ابن عرب شه نوشته شده است. این کتاب یک کتاب تک نگاری محسوب می شود.
ابن عربشاه	یک دانشمند و نویسنده مسلمان که نویسنده کتاب عجائب القصور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت آور تیمور) می باشد.
تاریخ های منظم	یکی از انواع کتاب های تاریخی است که به صورت شعر و نظم نوشته شده است مانند شانامه فردوسی.
شاهنامه فردوسی	یک حماسه منظوم و یکی از مشهورترین آثار ادبیات ایران می باشد که توسط ابوالقاسم فردوسی نگاشته شده است و دربرگیرنده داستان های حماسی و تاریخی می باشد.
سفرنامه	یکی از انواع منابع نوشتاری تاریخی است که در آن شخصی که به سرزمین های دیگر سفر کرده، دیده ها، شنیده ها، تجربیات، رخدادها و احساساتش را درباره آن سرزمین ها برای آگاه کردن دیگران در قالب کتابی می نویسد. سفرنام ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می شوند.
سفرنامه ناصر خسرو	سفرنامه ناصر خسرو یادداشت های نوشته شده توسط ناصر خسرو قبادیانی بلخی و گزارشی از یک سفر هفت ساله است . که اطلاعات ارزنده ای از سفر خود ارائه می دهد.
سیاحت نامه شاردن	یک سفرنامه تاریخی است که توسط ژان شاردن نویسنده فرانسوی نوشته شده است و جریان سفر خود و دیدن از ایران را به رشته قلم در می آورد.
نوشته های جغرافیای	نوشته های که در مورد محیط جغرافیای نوشته شده اند که اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، را هها، کالاها، قلعه ها، بر جها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین ها و حکومت های محلی ارائه می دهند.
المسالك و الممالك	یک کتاب با موضوع جغرافیا است که توسط ابن خردادبه نگاشته شده است.
انوری	از شاعران و نویسندگان دوره سلجوقیان بود.

قصیده نامه اهل خراسان	یکی از اشعار انوری است که به صورت نظم رویدادها، وقایع تاریخی و وضعیت جامعه خود را به زبان شعر بیان کرده است.
سعدی	یکی از مشهورترین شاعران و نویسندگان تاریخ ادبیات ایران به حساب می آید. از جمله مهمترین آثار او بوستان و گلستان می باشد که در آن اوضاع سیاسی اجتماعی زمان خود را به خوبی بیان کرده است.
سیاست نامه	کتابی است به زبان فارسی در آیین فرمانروایی و کشورداری و اخلاق و سیاست پادشاهان پیشین نوشته شده است.
سیست نامه خواجه نظام الملک	یک سیاست نامه مشهور که توسط خواجه نظام الملک توس وزیر مقتدر دوره سلجوقی نوشته شده است.
اندرزنامه	یک نوع نوشته ادبی که بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می پردازند.
قابوس نامه	کتابی از نوع اندرزنامه است و مطالب آن به صورت نصیحت و پند بیان شده است. این کتاب نوشته عنصرالمعالی می باشد.
درس دوم	
نقد خبر تاریخی	در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت یک خبر تاریخی است.
سنجش اعتبار و نقد راوی	یکی از روش های تشخیص اصالت خبر است و در آن ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را بررسی می کنند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان خبر، بررسی و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف کنند. علاوه بر این فاصله زمانی و مکانی راوی با رویداد مورد نظر مورد بررسی قرار می گیرد.
مسعودی	دانشمند، جغرافی دان و تاریخ شناس عرب و مسلمان است که از او به عنوان هردوت اعراب یاد می شود.
مطابقت با عقل	یکی از روش های تشخیص اصالت خبر تاریخی است که نویسنده آن را با عقل و منطق خود تطابق می دهد.
یعقوبی	تاریخ نگار و جغرافی دان مسلمان و اهل خراسان است که از روش مطابقت با عقل برای تشخیص اصالت اخبار تاریخی بهره می گرفت.
مقدسی	جغرافی دان و تاریخ نگار مسلمان است که از روش مطابقت با عقل برای تشخیص اصالت اخبار تاریخی بهره می گرفت.
ابن مسکویه	دانشمند و تاریخ نگار ایرانی و اهل ری بود که از روش مطابقت با عقل برای تشخیص اصالت اخبار تاریخی بهره می گرفت.
ابن اسفندیار	دانشمند و مورخ ایرانی و اهل آمل است و یکی از نویسندگان تاریخ طبری هم می باشد که از روش مطابقت با عقل برای تشخیص اصالت اخبار تاریخی بهره می گرفت.
مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد	یکی از روش های تشخیص اصالت خبر های تاریخی است که در آن منبع و خبر تاریخی با سایر منابع مانند نسب نامه ها، سفرنامه ها، سیاست نامه و... مقایسه و تطبیق داده می شود.
فتوت نامه	عنوان گروهی از کتابها و رساله های منسوب به جوانمردان در دوره های مختلف تاریخی ایران است. فتوت نامه ها در واقع بخشی از اخلاق عملی محسوب می شوند که شیوه جوانمردی و فتوت در هر پیشه و صنف را تشریح می کنند.

نسب نامه	یک فهرست منظم است که نسبت افراد با یکدیگر را نشان می‌دهد که نام دیگر آن شجره نامه است.
مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی	یکی از روش های تشخیص اصالت اخبار و منابع تاریخی است که در آن خبر یا منبع بر اساس نتایج تحقیقات باستان شناسان که منبع دسته اول به حساب می آید تطابق داده می شود.
سنجش گزارش ها براساس زمان و مکان	یکی از روش های تشخیص اصالت اخبار و منابع تاریخی است که در آن زمان و مکان خبر یا منبع تاریخی مورد بررسی قرار می گیرد. زیرا زمان و مکان دو رکن اساسی تاریخ است و بررسی بدون این دو امکان پذیر نیست.
اعتبار سنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی	یکی از روش های تشخیص اصالت اخبار و منابع تاریخی است که از دستاوردهای علوم تجربی استفاده می شود.
اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی	یکی از روش های تشخیص اصالت اخبار و منابع تاریخی است که از سایر علوم انسانی مانند جامعه شناسی، اقتصاد، خط شناسی، نسخه شناسی، مردم شناسی، جغرافیا و استفاده می شود. این روش خود یک نوع مطالعه بین رشته ای محسوب می شود.
مطالعات بین رشته ای	اشاره به تحقیقات و مطالعاتی دارد که در آن از بیش از یک رشته علمی استفاده می شود.
تاریخ نگاری روایی	یکی از انواع تاریخ نگاری است که در آن مورخ تمام روایت های موجود در مورد یک خبر یا رویداد تاریخی را بدون دخل و تصرف عینا ذکر می کند و از تحلیل و بررسی و تعیین اصالت آن نیز خودداری می کند و همه آنها را به عهده خود خواننده واگذار می کند. مانند تاریخ طبری
تاریخ نگاری ترکیبی	یکی از انواع تاریخ نگاری است که در آن مورخ به جای ذکر همه روایت با مطابقت دادن آنها یک روایت واحد خلق می کند. در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و ممکن است برخی از جنبه های خبر را نادیده بگیرد. مانند فتوح البلدان بلاذری و اخبار الطوال دینوری
فتوح البلدان	این کتاب اثر احمد بن یحیی بلاذری است و بخش اعظم آن مربوط به فتوحات مسلمانان در ایران است و به روش ترکیبی نوشته شده است.
بلاذری	یکی از تاریخ نگاران و دانشمندان مسلمان و عرب است که نویسنده کتاب فتوح البلدان است و از روش ترکیبی برای نگارش آن استفاده کرده است.
اخبار الطوال	نوشته دینوری است و شامل رویدادهای اجتماعی، نظامی و سیاسی ایران، به ویژه در ابتدای سده ۲ و سده ۳ ق است.
دینوری	دانشمند و تاریخ دان مشهور ایرانی و اهل کرمانشاه می باشد که کتاب اخبار الطوال نوشته اوست و برای نگارش آن از روش تاریخ نگاری ترکیبی استفاده کرده است.

تاریخ نگاری	یکی روش های تاریخ نگاری است که در آن مورخ با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت های مربوط به یک رویداد و نقد آنها، علل، آثار و پیامدهای آن واقعه را تحلیل و تفسیر می کند.
تجارب الامم	کتابی تاریخی است که نوشته ابوعلی مسکویه می باشد که به روش تاریخ نگاری تحلیلی نوشته شده است.
ابو علی مسکویه	دانشمند و تاریخ نگار ایرانی و اهل ری بود که کتاب تجارب المم را به روش تحلیلی به نگارش درآورده است.
روش سالشماری	یکی از روش های تنظیم و ارائه گزارش تاریخی است که در آن حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می شود. مانند تاریخ طبری
روش موضوعی	یکی از روش های تنظیم و ارائه گزارش تاریخی است که در آن یک موضوع خاص محور تاریخ نگاری قرار می گیرد. مانند مروج الذهب و معادن الجواهر مسعودی
مروج الذهب و معادن الجواهر	یکی از کتاب های تاریخی است که نوشته مسعودی می باشد که به معنی گذرگاه ها و معدن های گوهر است و در آن به تاریخ بشر، داستان های تاریخی و مسائل قوم شناسی مللی می پردازد.
درس سوم	
شبه جزیره	اصطلاحی جغرافیایی است که بر قطعه وسیعی از خاک گفته می شود که از یک سو متصل به خشکی باشد، و از سه طرف دیگر، آب آن را فراگرفته باشد.
قحطانی	اعرابی که در شبهه جزیره عربستان که دارای اصالت یمیندر جنوب عربستان باشند.
عدنانی	به اعرابی گفته می شود که در شبهه جزیره عربستان نسب و ریشه آنها به شمال عربستان بر می گردد که بسیاری عقیده دارند عرب خالص نیستند.
قبیله	اجتماع چند ایل که معمولاً هم زبان و هم نژاد و دارای ریشه تاریخی مشترکی باشند قبیله را تشکیل می دهد.
طائف	یک شهر در شبه جزیره عربستان و نزدیکی شهر مکه است.
یثرب	نام شهری در عربستان سعودی که پس از مهاجرت حضرت محمد(ص) مدینه نامیده شده است.
حسب و نسب	به معنای فخر و شرف اجدادی است و منظور از افتخار به حسب، نقل سینه به سینه اقدامات شکوهمند و افتخار آمیز قبیله است که با شاخ و برگ فراوان از نسلی به نسل دیگر منتقل می شد تا شکوه و بزرگی قبیله مورد نظرشان را نشان دهند.
عصبیت قبیله ای	مفهومی است از احساس همبستگی و انسجام جمعی در یک قبیله را نشان می دهد. به گونه ای که تمام افراد قبیله بدون چون و چرا از رهبر قبیله پیروی می کردند و از آن دفاع می کردند.
قبیله قریش	نام قبیله بزرگی بود که در پیش از اسلام بر بخشی از حجازو از جمله مکه فرمان می راندند.
حنفاء	اعرابی بودند که قبل از اسلام در مکه از حضرت ابراهیم پیروی میکردند، بت نمپرسیدند و از گوشت قربانی مشرکان نمی خوردند.
جاهلی یا جاهلیت	اینجا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست، بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کین هجویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن جامعه سرچشمه می گرفت و تعصب قبیله های و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله در آن جامعه، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

غار حرا	غارى است كه در نزديك شهر مكه است و محل عبادت پيامبر بوده است. به عقیده مسلمانان غار حرا محلى بود كه براى اولين بار قرآن بر حضرت محمد نازل شد و به عنوان پيامبرى برگزيده شدند.
دعوت خاص و محدود	بعد از بعثت پيامبر وى به دت سه سال به صورت پنهانى به تبليغ دين اسلام پرداختند كه به آن دوره دعوت خاص و محدود گفته مى شد زيرا كه فقط افراد خاص و مورد اعتماد خود را به اسلام دعوت مى كردند.
حضرت خديجه	وى نخستين همسر محمد پيامبر اسلام، مادر فاطمه زهرا و اولين فرد و اولين زن ايمان آورنده به اسلام است.
على بن ابى طالب	وى پسر عمو و داماد پيامبر بود و جزو اولين ايمان آورندگان به دين اسلام است. ايشان بعد از پيامبر به عنوان خليفه چهارم مسلمانان انتخاب شدند و در مذهب تشيع امام اول مسلمين است.
زيد بن حارثه	فرزند خوانده رسول خدا و از نخستين ايمان آورندگان به دين اسلام بود.
ابوبكر بن ابى قحافه	از صحابه نخستين خليفه راشدين و نخستين ايمان آورنده از غير خانواده رسول خدا بود كه پس از پيامبر به عنوان اولين خليفه مسلمين انتخاب شد. در زمان او عراق و شام به قلمرو مسلمانان اضافه شد.
بنى اميه	يكى از طوايف بزرگ قريش در مكه بودند.
بنى هاشم	يكى از طوايف بزرگ قبيله قريش و شهر مكه است كه حضرت محمد(ص) از طايفه بنى هاشم مى باشد.
ابوطالب	رئيس طايفه بنى هاشم و عموى پيامبر بود كه از ايشان در برابر قريش و كافران حمايت كرد.
ابولهب	از جمله افرادى بود كه از قبيله بنى هاشم به دشمنى با رسول خدا برخاست.
شعب ابى طالب	نام محلى مابين دو كوه در نزديكى شهر مكه است كه پيامبر اسلام و پيروانش پيش از به مدت سه سال در آن در محاصره اقتصادى مخالفان خود قرار گرفتند و شرايط بسيار سختى را پشت سر گذاشتند
درس چهارم	
يهود	گروهى قومى-مذهبى نشأت گرفته از بنى اسرائيل، يا عبرانيان غرب خاورميانه باستان است. يهوديان مدينه چندين قبيله بودند كه در صدهاى نخست ميلادى به دليل آزار و اذيت امپراطورى روم از فلسطين به مدينه آمده بودند.
اوس	يكى از دو قبيله عرب اصلى در مدينه بود . كه از يمن به آن شهر كوچ کرده بودند.
خزرج	يكى از دو قبيله عرب اصلى در مدينه بود . كه از يمن به آن شهر كوچ کرده بودند.
عبدالله بن ابى	كسى بود كه يثريان پيش از پيامبر مىخواستند وى را به رهبرى خويش برگزينند. او همچنين به رهبرى منافقان شهرت داشت.
پيمان عقبه	شامل دو پيمان مردم يثرب با پيامبر اسلام در محلى به نام عقبه در نزديكى سرزمين منا بوده است. اين بيعت زمينه ساز هجرت پيامبر از مكه به يثرب بود.
منا	محلى در پنج كيلومتري شرق شهر مكه در عربستان سعودى است كه بيشترين اعمال حج در آن جا انجام مى شود.

دار الندوه	محل گرد آمدن اشراف قریش در مکه در عصر جاهلیت برای مشورت و تصمیم‌گیری دربارهٔ مسائل مختلف بود. تصمیم قریش برای قتل پیامبر اسلام(ص) از تصمیمات مهم دارالندوه بود.
انصار	به مسلمانان اهل مدینه پس از هجرت پیامبر به آن شهر گفته می‌شد.
مهاجرین	به مسلمانانی که همراه پیامبر از مکه به مدینه مهاجرت کردند گفته می‌شد.
اهل صفه	مهاجرانی بی بضاعتی بودند که در جوار مسجد اقامت گزیدند و به دلیل هم جواری با محل سکونت پیامبر ارتباط نزدیکی با آن حضرت برقرار کردند
پیمان برادری	پیمانی بود که پس از سکونت مهاجرین در مدینه انجام گرفت و بر اساس آن دو مرد که اغلب از میان مهاجرین و انصار بودند باهم برادر می‌شدند. هدف این پیمان ایجاد همدلی و وحدت دینی میان مسلمانان بدون در نظر گرفتن وابستگی‌های قبیله‌ای بود.
پیمان نامه عمومی	پیمانی بود که میان پیامبر و مسلمانان با سایر قبایل و پیروان ادیان مختلف در مدینه امضا شد و هدف اصلی آن جلوگیری از درگیری میان آنها و تاسیس نظام سیاسی و اجتماعی منسجم در مدینه بود. این پیمان نامه به قانون اساسی مدینه مشهور است.
آیات جهاد	آیات جهاد، آن دسته آیه‌ای است که به موضوع جهاد و جنگ در راه خدا می‌پردازد.
غزوه	غزوه به جنگ‌هایی گفته می‌شود که پیامبر اسلام شخصاً در آنها حضور داشته‌است و سپاه اسلام را رهبری می‌کرده‌است.
سریه	سریه نیز به جنگ‌هایی اطلاق می‌شود که پیامبر رهبری را برگزیده و به همراه گروهی برای نبرد اعزام می‌نمود و خود در جنگ حضور نداشت.
غزوه بدر	نخستین نبرد بزرگ محمد، پیامبر اسلام، در مواجهه با مشرکان مکه بود که در سال دوم هجری (۱۳ تا ۱۷ مارس ۶۲۴ میلادی) رخ داد و با پیروزی مسلمانان به پایان رسید.
غزوه احد	نبردی بود که در نزدیکی کوه احد در جنوب غربی عربستان، میان سپاه مسلمانان مدینه به رهبری حضرت محمد و سپاه مکه به رهبری ابوسفیان درگرفت. نبرد احد دومین جنگ سپاه مکه با مسلمانان بود که پس از غزوه بدر در سال سوم هجرت برابر درگرفت. که با ناکامی مسلمانان به پایان رسید.
ابوسفیان	سردسته مشرکان و فرمانده سپاه قریش در غزوه احد بود.
غزوه خندق یا احزاب	در یثرب میان سپاهیان مسلمان پیرو حضرت محمد و سپاهیان مکه تحت رهبری ابوسفیان درگرفت. این نبرد سومین رویارویی مسلمانان مدینه و مکیان و از نبردهای مهم تاریخ اسلام است. در این نبرد حفر خندق اطراف شهر به پیشنهاد سلمان فارسی انجام گرفت. این جنگ با پیروزی مسلمانان به پایان رسید.
منافقان	گروهی از ساکنان اهل مدینه به سرکردگی عبدالله بن ابی که در ظاهر مسلمان ولی در باطن بی ایمان بودند و برای مسلمانان مشکلات زیادی را ایجاد می‌کردند.
قبیله بنی نظیر	یکی از قبایل یهودی ساکن در مدینه، بود که در قلعه‌هایی که در اطراف شهر ساخته بودند زندگی می‌کردند و بعد از ورود اسلام به مدینه، به مخالفت با پیامبر پرداختند .

بنی قینقاع، بنی نضیر و بنی قریظه	نام سه جنگی که میان مسلمانان و یهودیان مدینه در بر گرفت.
بیت المقدس	نام شهری است در سرزمین اشغالی که نخستین قبله مسلمانان در آن قرار دارد. این شهر از نظر یهودیان نیز مقدس ترین شهر است.
غزوه تبوک	یک اردو کشی نظامی پیامبر به شمال شبه جزیره عربستان بود که در آن پیامبر همراه با سپاهش با شمال شبه جزیره عربستان و مرز شام رفتند تا با رومیان مقابله کنند اما بدون این که جنگی بین آنها روی دهد به مدینه بازگشتند.
جنگ بعاث	جنگی که پیش از اسلام در جنوب شرقی مدینه بین دو قبیله اوس و خزرج روی داد. این جنگ که آخرین نزاع بین این دو قبیله بود، طرفین را به ستوه آورد و بعد از متارکه جنگ، زمینه روانی لازم برای نفوذ و انتشار اسلام را در یثرب فراهم آورد.
حجاز	حجاز نام تاریخی ناحیه غرب شبه جزیره عربستان است. این ناحیه، زادگاه اسلام و محل قرار گرفتن کعبه است و شهرهای مهم مذهبی مکه و مدینه در این ناحیه قرار دارند.
صلح حدیبیه	پیمانی است که حضرت محمد و پیروان وی از مدینه با بت پرستان مکه بستند. این به کاهش شدت جنگ میان قریشیان مکه و پیروان محمد انجامید. موجب انتشار بیشتر اسلام در عربستان و جهان شد و قرآن آن را فتح و پیروزی آشکار برای اسلام معرفی کرده است.
عسان	نام دولتی بود در شمال غربی شبه جزیره عربستان و در همسایگی مرزهای امپراتوری روم شرقی قرار داشت.
حبشه	نام قدیمی سرزمینی در شرق قاره آفریقا که امروزه شامل کشورهای اتیوپی، اریتره، جیبوتی و سومالی است .
نجران	نام شهری است در جنوب عربستان و در نزدیکی یمن
سال وفود	به سال نهم هجری گفته می شود که در آن سال قبیله و نمایندگان زیادی از مناطق مختلف به نزد پیامبر آمدند و ضمن ایمان آوردن به اسلام فرمانبرداری خود را نیز از ایشان اعلام کردند.
سوره براءت(توبه)	یکی از سوره های قرآن کریم که در آن به پیامبر اعلم شده بود که از مشرکان اعلام براءت و بیزاری کند.
حجه الوداع	عبارت است از آخرین حج پیامبر پیش از فوت ایشان که در سال 10 هجری صورت گرفت.
غدیر خم	غدیر خم نام برکه ای کوچک و ناحیه ای میان مکه و مدینه است که بر اساس روایات شیعیان حضرت محمد، پیامبر اسلام، در سال ۱۰ هجری قمری علی بن ابی طالب را «مولای «مؤمنان اعلام کرد.
اسامه بن زید	کسی بود که پیامبر در واپسین روزهای خویش به فرماندهی سپاه برای فتح مکه منصوب کرد.
مسجد النبی	نام مسجد بزرگی است در شهر مدینه که پیامبر پس از مهاجرت به آنجا ساخته است.
غنایم جنگی	غنایمی که توسط مسلمانان در جنگ ها به دست می آمد، شامل اموال منقول، غیر منقول و اسیران می شد.
جزیه	خراجی است که از اهل کتاب گرفته می شود تا در قلمرو اسلامی جان و مالشان حفظ شود. درواقع مسیحیان و یهودیان با پرداخت جزیه در جنگ ها شرکت نمی کنند و ارتش اسلام موظف است از مال و جان ایشان با تمام قوا دفاع کند.

خمس	یکی از انواع مالیات‌های اسلامی است که به منظور، رفع مشکلات مالی امت اسلامی و تقویت بنیه مالی حکومت اسلامی در جهت رفع نیازهای امت اسلامی وضع شده‌است.
درس پنجم	
خلیفه	شخصی که جانشین مذهبی-سیاسی پیامبر اسلام و رهبر تمام امت اسلامی محسوب می‌شود.
سقیفه بنی ساعده	نام مکانی در نزدیکی مسجد النبی که بلافاصله پس از فوت پیامبر تعدادی از مهاجرین و انصار گرد هم جمع شدند تا خلیفه پیامبر را انتخاب کنند که در نهایت ابوبکر بن ابی قحافه انتخاب شد.
عمر بن خطاب	دومین خلیفه راشدین بود که در زمان او فتوحات دنیای اسلام پیشرفت و توسعه چشمگیری را به خود دید. از جمله مهمترین فتوحات او ایران و مصر بود.
ابو عبیده جراح	از مهاجرانی بود که در سقیفه بنی ساعده با ابوبکر بیعت کرد.
بیعت کردن	از لحاظ لغوی شناختن خلافت یا پادشاهی کسی می‌باشد؛ و همچنین به معنی پیمان بستن و سوگند خوردن به منظور اطاعت از کسی است .
مرتدان	گروههایی از قبایل عربستان که در سالهای پایانی زندگانی رسول خدا اسلام آورده بودند و با تعالیم آن انس و آشنایی نداشتند. که پس از فوت پیامبر دین اسلام را کنار گذاشته و دوباره به بت پرستی روی آوردند.
عثمان بن عفان	سومین خلیفه راشدین که با شورا به خلافت رسید و در نهایت توسط مخالفان خود به قتل رسید.
حکم بن ابی العاص	او عموی عثمان بن عفان و از خاندان بنی امیه بود که پیامبر و مسلمانان را بسیار مورد اذیت قرار داد. پس از فتح مکه پیامبر وی را به طائف تبعید کرده بود ولی عثمان او را به مدینه بازگرداند.
ابوذر غفاری و عمار یاسر	دو تن از اصحاب پیامبر و از حامیان علی بن ابی طالب در دوران خلافت بودند.
معاویه	پسر ابوصفیان و اولین خلیفه امویان بود که با بیعت امام حسن به خلافت رسید.
طلحه و زبیر	از صحابه پیامبر که در زمان خلافت حضرت علی (ع) به شیوه توزیع بیت المال ایشان اعتراض کردند.
کوفه	نام یکی از شهرهای عراق که امام علی مرکز خلافت را به آنجا منتقل کرد.
جنگ جمل	اولین جنگ میان مسلمانان که بین خلیفه وقت یعنی حضرت علی با عایشه همسر پیامبر و طلحه و زبیر رخ داد. که در نهایت با پیروزی سپاه امام علی پایان یافت.
جنگ صفین	جنگی بود که میان سپاه امام علی با معاویه حاکم شام رخ داد که در نهایت با حکمیت و توافق بین دو طرف به پایان رسید.
جنگ نهروان	جنگی بود که میان امام علی با خوارج رخ داد که در نهایت به پیروزی امام علی انجامید.
خوراج	گروهی از مسلمانان بودند که ابتدا طرفدار امام علی بودند که پس از جنگ صفین با ایشان دشمن شدند و دست به شورش برداشتند و در نهایت در جنگ نهروان از امام علی شکست خوردند.

یعنی لعنت کردن و نفرین کردن دروغگو است. این واقعه پس از آن روی داد که حضرت محمد(ص) در نامه‌ای مسیحیان نجران را به اسلام دعوت کرده بود. به دنبال آن جمعی از مسیحیان نجران به مدینه آمده بودند تا در مورد درستی دعوت پیامبر تحقیق کنند و با او درباره خدا بودن عیسی به محاجه (دلیل آوردن) پرداخته و دلایل محمد برای بشر بودن عیسی برای آنها قانع کننده نبود سرانجام بحث‌شان به جایی کشید که آنها خواستند تا با محمد به مباحله بپردازند	ماجرای مباحله
بخش دوم از آیه ۳۳ سوره احزاب است که به موضوع اهل بیت محمد پیامبر اسلام اشاره دارد و آنان را از هرگونه پلیدی، مصون می‌داند.	آیه تطهیر
به معنای مردم خانه یا خانواده خانه، در سنت اسلامی این اصطلاح برای خانواده پیامبر اسلام استفاده می‌شود.	اهل بیت
منظور مالی است که در دوران خلیفه دوم از بیت المال بین مسلمانان تقسیم می‌شد. این اموال بیشتر حاصل از فتوحات بودند.	عطایا
ابتدا به معنی پارسی زبان و ایرانی ها به کار می رفت امام به مرور به به غیر عرب ها عجم گفتند.	عجم
مسلمانان غیر عرب که در زمان امویان موقعیتی پایین داشتند.	موالی
منظور منطقه ای شمال شرقی آسیا است که امروزه شامل کشورهای سوریه، اردن، لبنان، اسرائیل، فلسطین، قبرس و قسمتی از مصر و ترکیه می شود.	شام
یکی از امپراتوری های اروپا که پایتخت آن قسطنطنیه یا استانبول امروزی بود.	امپراطوری روم شرقی
نام یکی از شهرها و بنادر شمال مصر است که یکی از مهمترین مراکز نیروی دریای امپراتوری روم به شمار می رفت.	اسکندریه
پیش از فتح مکه اسلام آورد در جریان فتح شام و مصر حضور داشت و فرماندهی سپاه مسلمانان در حمله به مصر را بر عهده داشت.	عمرو عاص
درس ششم	
از خاندان های قدرتمند و ثروتمند قبیله قریش بودند که اغلب پس از فتح مکه مسلمان شدند. آنها در فتوحات و توسعه قلمرو مسلمانان نقش مهمی ایفا کردند. آنها پس از خلفای راشدین 91 سال بر ممالک اسلامی خلافت کردند.	امویان (بنی امیه)
بخش جنوبی خاک اسپانیا در اروپا است که در دوران خلافت اموی توسط مسلمانان فتح شد.	اندلس
پسر معاویه بن ابی سفیان و دومین خلیفه از خلفای راشدین محسوب می شود که اولین نفر در تاریخ اسلم است که به صورت موروثی به خلافت و قدرت رسید. وی به علت قتل عام مسلمانان و امام حسین در کربلا در تاریخ اسلام مورد مذموم و سرزنش قرار گرفته است.	یزید
از جمله والیان و سیاستمداران معاویه بود.	مغیره بن شعبه
مغفرمانده سپاه امام حسن در برابر معاویه بود.	قیس بن سعد بن عبادۀ انصاری
فرماندهان سپاه بنی امیه که اسبانيا (اندلس) را فتح کردند.	طارق بن زیاد و موسی بن نصیر

عبدالله بن زبیر	پسر زبیر بود و از بیعت با یزید سر باز زد.
حجر بن عدی و عمرو بن حمق	دو تن از شیعیان دوره معاویه که به علت انتقاد و اعتراض به معاویه کشته شدند.
حجاج بن یوسف ثقفی	از مشهورترین والیان معاویه که به قتل و خونریزی مشهور بود.
موالی	مسلمانان غیر عرب که در زمان امویان موقعیتی پایین داشتند.
قیام مختار	به حرکت سیاسی، نظامی و مذهبی مختار ثقفی گفته می شد که قصد داشت به خونخواهی حسین بن علی و اصحابش، از قاتلان او انتقام بگیرد و حکومتی شیعی را در کوفه بنا کند.
قیام زید فرزند امام سجاد	قیامی به رهبری زید بن علی نوه پسر امام حسین در کوفه علیه هشام بن عبدالملک و خلافت اموی بود که در نتیجه آن، زید شکست خورد و کشته شد.
شورش عبدالرحمن بن اشعث	وی یکی از فرماندهان نظامی اعراب در دوره اموی بود که قیامی بر ضد امویان پی ریزی کرد اما شکست خورد و کشته شد.
مختار، زید فرزند امام سجاد و عبد الرحمن بن اشعث	فرمانده هانی بودند که علیه امویان قیام کردند.
عمر بن عبدالعزیز	هشتمین خلیفه اموی که تصمیم گرفت به کتاب خدا و سنت پیامبر عمل کند. او در میان خلفای اموی به خلیفه ای متفاوت مشهور است. از جمله دستور داد فتوحات متوقف شود و از نومسلمانان جزیه گرفته نشود. او همچنین دشنام گویی و اهانت به علی را که معاویه به اجبار رسم کرده بود، منع کرد و فدک را به اهل بیت بازگرداند.
علویان	شیعیان و پیروان حضرت علی (ع) بودند.
صحیفه سجاده	حاوی عبادت فراوان دعاها و مناجات امام سجاد است و نزد شیعیان جایگاه مهمی دارد رساله حقوق ایشان هم مهم است.
مکتب اهل بیت	جریانی که امامان شیعه مانند امام باقر و امام صادق آن را رهبری می کردند و هدف آنها تروج اسلام و مبارزه با جریان های فکری منحرف و تربیت شاگردان بود.
عباسیان	خاندانی منتسب به عباس بن عبدالمطلب که عموی پیامبر بود هستند که پس از امویان به خلافت رسیدند و بر سرزمین های اسلامی حکومت کردند.
عباس بن عبدالمطلب	عموی پیامبر بود که خاندان عباسی منسوب به وی است.

داعیان	به کسانی گفته می شود که کار تبلیغ انجام می دهند.
هشام بن عبدالملک	از خلفای اموی بود که پس از مرگش در ۱۲۵ ق. تشدید اختلاف و نزاع در خاندان بنی امیه رخ داد.
ابومسلم خراسانی	فرمانده سپاه سیاه جامگان که با شکست امویان سفاح را در کوفه خلیفه خواند و خلافت عباسیان تشکیل شد.
سیاه جامگان	سپاهی که ابومسلم خراسانی برای براندازی خلافت امویان جمع آوری کرده بود و از مسلمانان عرب و غیر عرب تشکیل شده بود. به دلیل آن که پرچم سیاه که نشان عباسیان بود برافراشته بودند به سیاه جامگاه مشهور شدند.
ابوالعباس سفاح	موسس و نخستین خلیفه عباسیان بود که به کمک ابومسلم و سیاه جامگان به قدرت رسید.
مروان بن محمد	آخرین خلیفه امویان بود.
عبدالرحمن بن معاویه	از نوادگان هشام بن عبدالملک که به شمال آفریقا گریخت و در شهر قرطبه در اندلس حکومت امویان را در سال ۱۳۸ ق پایه ریزی کرد.
مسجد جامع قرطبه	مسجدی که در دوران امویان در اندلس اسپانیا ساخته شد
کاخ الحمراء	یک مجموعه کاخ و قلعه است که در دوره تسلط مسلمانان اموی در غرناطه یا گرانادا در اندلس اسپانیا ساخته شد.
درس هفت	
خلافت عباسیان	سومین خلافت اسلامی بود که پس از سرنگونی امویان به قدرت رسیدند و به مدت ۵ قرن بر سرزمین های اسلامی حکمرانی کردند.
ابوالعباس سفاح	موسس و نخستین خلیفه عباسیان بود که به کمک ابومسلم و سیاه جامگان به قدرت رسید.
منصور	برادر سفاح و دومین خلیفه عباسی که شهر بغداد را تأسیس کرد. او ابومسلم و ابن مقفع روزبه (ایرانی) به قتل رساند.
هارون الرشید	از خلفای معروف (پنجمین) دوره نیرومندی عباسیان است که مقامش را مدیون یحیی بن خالد پر مکی بود.
علویان	شیعیان و پیروان حضرت علی (ع) بودند.
امین	پسر هارون الرشید و ششمین خلیفه عباسیان بود که توسط برادر خود از کار برکنار شد.
مامون	پسر هارون که پس از شکست امین به کمک ظاهر و فضل بن سهل و طاهر ذوالیمینین توانست به خلافت عباسیان برسد.
ابن مقفع (روزبه ایرانی)	نویسنده و دانشمند ایرانی دوره خلافت عباسی است که توسط منصور کشته شد.
خاندان برمکیان	از خاندان های ایرانی بودند که در دستگاه خلافت عباسیان بسیار قدرت یافتند. خالد پسر برمک و فرزندش یحیی از مشهورترین افراد این خاندان بودند که در سده هشتم میلادی در شهر بغداد بسیار اعتبار داشتند. ترجمه بخش بسیار مهمی از آثار ایرانی و حتی یونانی به زبان عربی، در آغاز نهضت ترجمه موهون کوشش های برمکیان بود. این خاندان مورد غضب هارون الرشید، خلیفه عباسی، قرار گرفتند.

خاندان سهل (فضل بن سهل، حسن بن سهل)	یکی از خاندان‌های ایرانی بودند که در دستگاه خلافت عباسی به قدرت رسیدند و صاحب منصب وزارت شدند. آنها توسط برمکیان پرورش یافتند. آنها در نهایت توسط مامون به قتل رسیدند.
طاهر بن حسین (دوالیمین)	موسس حکومت طاهریان که از سوی مامون به حکومت خراسان منصوب شد. وی به مامون کمک کرد تا برادرش را شکست دهد و به قدرت برسد.
ماوراء النهر	به سرزمینی که در میان دو رود آمودریا (جیحون) و سیردریا (سیحون) که از سمت شمال شرقی ایران جای دارد گفته می‌شود.
امیر الامرا	به معنی فرمانده فرماندهان و یک مقام نظامی در دوره عباسیان است که نقش رهبران ارشد نظامی را برعهده داشتند.
لواء	به معنی پرچم و درفش می باشد.
هرمزان	یک اشراف زاده ایرانی که در زمان ساسانیان استاندار و حاکم خوزستان بود که در زمان حمله اعراب به ایران به اسارت آنها در آمد.
دیوان	به معنی وزارت خانه می باشد.
دیوان جند	دیوانی که وظیفه سرشماری و تهیه اسامی جنگاوران؛ تأمین تدارکات و ملزومات سپاه را بر عهده داشت و در زمان خلیفه دوم و به پیشنهاد هرمزان ایجاد شد.
دیوان خراج یا استیفا	دیوانی که وظیفه ارزیابی، محاسبه و گردآوری مالیات زمین های کشاورزی را بر عهده داشت.
دیوان بیت المال	دیوانی که وظیفه ثبت، نگهداری و توزیع اموال عمومی و درآمدهای حکومت اسلامی را بر عهده داشت.
دیوان برید	دیوانی که وظیفه جمع آوری اخبار از نقاط مختلف و ارسال آنها به مرکز؛ انتقال فرمان ها و نام ههای حکومتی را بر عهده داشت.
دیوان انشا (رسائل)	دیوانی که وظیفه نگارش، تنظیم، ثبت، ارسال و دریافت نام ههای حکومتی را برعهده داشت.
دیوان مظالم	دیوانی که وظیفه رسیدگی به دعاوی و شکایت های طرح شده را برعهده داشت.
دیوان حسبه	دیوانی که وظیفه نظارت بر اخلاق عمومی و احکام شرع، امور بازار و مشاغل از جمله قیمت ها و ترازوها، امور مربوط به معابر عمومی و ساختمان ها را بر عهده داشت.
علم کلام	علم کلام شاخه ای از علوم اسلامی است که با تکیه بر نقل (قرآن و احادیث) و عقل، به تبیین و اثبات اصول اعتقادی می پردازد و به شبهات مربوط به آنها پاسخ می گوید.
رصدخانه بغداد	جایی است که برای مشاهده و بررسی و اندازه گیری پدیده های آسمانی ساخته شده است که یکی از آنها در بغداد بود و در آن دانشمندان به مطالعات نجومی می پرداختند.

نهیضت ترجمه	منظور از نهیضت ترجمه، جنبش اقتباس و انتقال آثار علمی و فرهنگی تمدنهای ایران، یونان، مصر و هند به عالم اسلامی و ترجمه آنها به زبان عربی در دوره عباسیان بود.
بیت الحکمه	کتابخانه و مرکز علمی دوران طلایی اسلام در بغداد بود که بمدت ۵ قرن مرکز تجمع دانشمندان از سراسر جهان بود که به وارد کردن علوم شرق و غرب توسط ترجمه و تصحیح متون و فعالیت علمی اقدام می کردند و از نتایج آن اختراع های دوران طلایی اسلام است.
حنین بن اسحاق و اسحاق بن حنین ینو موسی (برادران خوارزمی) خاندان بختیشوع	از مترجمان بیت الحکمه بودند.
فاطمیان	سلسله ای بود که بر بخش بزرگی از شمال آفریقا و جنوب غربی آسیا حکومت کرد. خلفای فاطمی امامان شیعه اسماعیلی نیز به حساب می آمدند و نام خود را از نام فاطمه زهرا، دختر حضرت محمد، پیامبر اسلام، گرفته بودند.
عبدالله مهدی	از نوادگان اسماعیل پسر امام جعفر صادق که حکومتی را در شمال آفریقا (تونس و مراکش) بنیاد نهاد.
مستنصر	یکی از خلفای فاطمیان که در زمان او خلافت فاطمیان به اوج قدرت سیاسی و شکوفایی فرهنگی رسید
صلاح الدین ایوبی	فرمانده کرد زبان سپاه مسلمانان که حکومت فاطمیان را منقرض کرد و در جنگهای صلیبی، سپاه اسلام را به پیروزی رساند و بیت المقدس را آزاد کرد.
شیعیان اسماعیلی	اسماعیلیه شاخه ای از مذهب شیعه هستند که اسماعیل پسر امام جعفر صادق را که قبل از آن حضرت وفات یافته بود، به غلط به عنوان امام هفتم می شناسند.
جنگ های صلیبی	جنگ های صلیبی به سلسله ای از جنگ ها گفته می شود که مسیحیان به دعوت پاپ و به فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان بر پا کردند. این جنگ ها حدود دویست سال طول کشید و چون مسیحیان شرکت کننده در آن، نشان صلیب را بر لباس و پرچم های خود نصب کرده بودند، به جنگ های صلیبی مشهور شد. این جنگ ها در نهایت با پیروزی مسلمانان به پایان رسید.
حکومت سلجوقیان	حکومتی بود ترک زبان که در ایران توسط طغرل تاسیس شد و به مرور با گسترش قلمرو خود یک امپراطوری بزرگ تاسیس کردند.
دانشگاه الازهر	این دانشگاه بزرگترین مؤسسه دینی و اسلامی در جهان اسلام و سومین و قدیمی ترین دانشگاه در جهان اسلام و همچنین بزرگترین و مهمترین دانشگاه مصر است که توسط فاطمیان در شهر قاهره تاسیس شد.
دارلعلم	یک کتابخانه و مرکز علمی در قاهره است که در توسط فاطمیان به تقلید از بیت الحکمه بغداد تاسیس شد
منبت کاری	یکی از هنرها و صنایع دستی است. در این هنر نقش ها به صورت نقش برجسته روی زمینه کار قرار می گیرند. منبت کاری چوب یکی از شاخه های منبت کاری است و بیشتر به صورت کنده کاری روی چوب اجرا می شود.

درس هشتم

طایفه عرب آل منظر(لخمیان)	نام طایفه ای از اعراب بودند که قبل از اسلام بر مناطق جنوب شرقی ایران یعنی عراق و بحرین فرمان می راندند. آنها دست نشانده ساسانیان برای محافظت از مرز های قلمرو ساسانیان بودند.
موبدان	به روحانیون دین زردشت گفته می شود که وظیفه حفظ و برگزاری آداب و مراسم این دین را برعهده داشتند.
آسورستان	نام سرزمین کنونی عراق در دوران ساسانیان بود. آسورستان یا آشورستان همان قلمروهای امپراتوری های آشور و بابل بود که توسط کوروش پادشاه هخامنشی به قلمروی ایران افزوده شد.
منطقه سواد	به بخش واقع میان دجله و فرات را در زمان خلفای عباسی گفته می شد.
خسرو پرویز	یکی از پادشاهان مشهور ساسانیان بود که پیامبر اورا به اسلام دعوت کرد اما او نپذیرفت.
باذان	فرمانروای ایرانی در دوره ساسانی بر یمن به هنگام دوره آغاز اسلام بود.
سلمان فارسی	یکی از اصحاب پیامبر و ایرانی بود که جزو اولین ایمان آورندگان در میان ایرانیان به شمار می رفت.
یزگرد سوم	آخرین فرمانروای ساسانیان بود که در نبرد جسر یا پل اعراب مسلمان را شکست داد.
جنگ جسر یا پل	نبردی میان شاهنشاهی ساسانی و اعراب مسلمان بود که در کرانه رود فرات روی داد و با پیروزی ایرانیان پایان یافت.
جنگ قادسیه	نبردی بود میان سپاه خلافت راشدین به فرماندهی سعد بن ابی وقاص و سپاه ساسانی به فرماندهی رستم فرخزاد در ناحیه قادسیه رخ داد و مسلمانان پس از چهار روز نبرد سخت و شدید موفق شدند در مقابل سپاه ساسانی پیروز شوند و تیسفون پایتخت پرآوازه ساسانیان را تسخیر کنند.
رستم فرخزاد	فرمانده سپاه ساسانیان در نبرد قادسیه با اعراب بود که شکست خورد و کشته شد.
دهقانان	به گروهی از زمین داران کوچک گفته می شد که در دوره ساسانی و قرون نخستین هجری، روستاها را اداره و مالیات ها را گردآوری می کردند.
جنگ جلولاء	یکی از نبردهای شدید پس از تصرف تیسفون در جنگ قادسیه میان سپاه ساسانیان و اعراب بود که با وجود توفیق ابتدای ساسانیان در نهایت با شکست آنها به پایان رسید.
جنگ نهاوند	نبردی بین سپاه ایران و اعراب مسلمان در حمله اعراب به ایران در نزدیکی نهاوند که در منطقه ای کوهستانی واقع شده، اتفاق افتاد. جنگ نهاوند که اعراب آن را فتح الفتوح نامیدند یکی از مهم ترین جنگ هایی است که میان اعراب و ایرانیان روی داده است. این جنگ آخرین جنگ بزرگ میان اعراب و ساسانیان بود و سرنوشت حکومت ساسانیان را به نابودی کشاند.
زندگی بدوی	به سبک زندگی کوچ نشینی در مناطق گرم و بیابانی گفته می شود که بیشتر به سبک زندگی اعراب در عربستان اشاره دارد.
عقاید مانوی	آیینی عرفانی و آموزه های از دین های مسیحی، زرتشتی، بودایی و گنوسی بود. در باور مانوی جنگ میان دو جهان تاریکی و روشنایی به نابودی ماده و رهایی روح منجر می شود.

جنبش مزدک	یک جنبش مذهبی مشتق شده از مزدیسنا و با مفاهیم اجتماعی بود. این جنبش مساوات خواهانه، در حادثه‌ترین شکل خود، منادی توزیع منصفانه ثروت و شکستن یا کاستن موانعی بود که برای تمرکز مالکیت و زنان در طبقات دارای امتیاز ایجاد شده بودند.
والی	به کسی گفته می شود که اداره امور یک ولایت یا منطقه را بر عهده دارد. در زمان خلافت بنی امیه ایران توسط والی عراق اداره می شد.
زیادبن آبیّه، پسرش عبدالله، حجاج بن یوسف ثقفی و یوسف بن عمر	از معروف ترین والیان اموی بودند که بر عراق و ایران فرمان راندند.
شعوبیان	گروهی از اندیشمندان ایرانی بودند که از طریق مقایسه زندگی ایرانیان باستان با اعراب جاهلی به تحقیر قوم عرب پرداختند.
درس نهم	
طاهر بن حسین (دوالیمینین)	مؤسس حکومت طاهریان که از سوی مامون به حکومت خراسان منصوب شد.
سلسله طاهریان	اولین سلسله ایرانی مسلمان که پس از 200 سال از حمله اعراب به ایران تشکیل شد.
صفاریان	حکومتی بود که توسط یعقوب لیث صفاری تشکیل شد و بر مناطق شرق و جنوب شرقی ایران از جمله سیستان در دوره عباسیان حکومت می راند.
یعقوب لیث صفاری	رویگرزاده ای از ده قرن در سیستان بود و فعالیت اجتماعی و سیاسی خود را در گروه عیاران سیستان و جنگ علیه خوارج آغاز کرد مؤسس سلسله صفاریان بود.
رویگرزاده	رویگری یک شغل آهنگری است که ظروف مسی را سفید می کند.
عمرو لیث صفاری	برادر یعقوب لیث صفاری و دومین امیر صفاریان بود.
سامانیان	حکومتی ایرانی که در شمال شرقی ایران در دوره عباسیان توسط امیر اسماعیل سامانی تشکیل شد و بر نواحی شمال شرقی و شرقی ایران حکومت می راند.
امیر اسماعیل سامانی	امیر و فرمانروای حکومت سامانیان بود که این حکومت را تشکیل داد.
علویان طبرستان	سلسله‌ای از سادات زیدی بودند که دولت آنان در طبرستان، نخستین دولت شیعی در ایران بود که در شرق اسلامی به دور از تأیید خلفای عباسی، تشکیل شد. این حکومت توسط حسین بن زید تشکیل شد.
حسن بن زید	بنیان گذار حکومت علویان طبرستان بود.
زیاریان	یک حکومت کوچک ایرانی و مسلمان در مناطق مازندران در دوره عباسیان توسط مرداویج زیاری تشکیل شد.

مرداویج زیاری	برپاکننده سلسله زیاریان بود که با شکست سپاهیان خلیفه شهرها و ولایات مختلف ایران را گرفت و عاملان خقیقه را از آنجا راند.
آل بویه	دودمانی ایرانی تبار از خاندان دیلمیان و شیعه مذهب در دوران پس از اسلام بودند که در بخش شمالی، مرکزی، غربی و جنوبی ایران و بخش هایی از عراق و کویت فرمانروایی می کردند. این حکومت توسط پسران بویه (علی حسن و احمد) تشکیل شد.
پسران بویه (علی حسن و احمد)	سه پسر ابوشجاع بویه که حکومت آل بویه را در دوره عباسیان در ایران تشکیل دادند.
آل حسنویه	خاندانی کرد زبان که در دوره عباسیان در کردستان و مناطق غربی ایران حکم می راندند. این حکومت توسط حسنویه بن حسین کرد تشکیل شد.
حسویه بن حسین کرد	فرمانده و مؤسس حکومت آل حسنویه بود.
روادین	یک دودمان عرب و کرد تبار بودند که حکومت روادیان را در شمال شرقی ایران و مناطق آذربایجان و ارمنستان تأسیس کردند. و مؤسس آن محمد بن حسن روادی بود.
دیلیم	یکی از شهرها و نواحی استان گیلان در شمال کشور است.
غلامان	کسانی بودند که یا در جنگ ها اسیر شده بودند و یا در قبال مزد در ارتش و سپاه می جنگیدند. که اغلب ترک زبان بودند.
حکیم ابوالقاسم فردوسی	شاعر حماسه سرای ایرانی و سراینده شاهنامه، حماسه ملی ایران، است. فردوسی را بزرگ ترین سراینده پارسی گو دانسته اند که از شهرت جهانی برخوردار است .
سلطان محمود غزنوی	مؤسس حکومت غنویان و قوی ترین سلطان آن حکومت بود.
تاریخ بلعمی	ترجمه و تلخیصی تاریخ طبری اثر ابوعلی بلعمی است.
حدود العالم من المشرق إلى المغرب	نخستین کتاب جغرافیایی به زبان فارسی است.
مدرسه جندی شاپور	یکی از دانشگاه ها و مراکز علمی در ایران و در خوزستان است که سابقه تأسیس آن به دوران باستان و دوره ساسانیان می رسد.
ابو نصر محمد بن محمد فارابی	فیلسوف بزرگ ایرانی که از خراسان به بغداد رفت سپس در دمشق سکونت گزید. فلسفه مشایی را که تلفیقی از جهان بینی اسلام و فلسفه ارسطویی و نوافلاطونی بود پایه گذاری کرد و معروف به معلم ثانی بود
فلسفه مشایی	یک مکتب فلسفه اسلامی که از فلسفه ارسوی یونانی و نوافلاطونیان الهام گرفته است.
ابن رشد	یک فیلسوف نامدار اسپانیایی و مسلمان بود.
ابو علی سینا	دانشمند، ریاضی دان، فیلسوف و طبیب مشهور ایرانی بود که فلسفه مشایی را به اوج خود رساند. از جمله مهمترین آثار وی کتاب قانون در طب بود.

کتاب شفا	یکی از بزرگترین دایره المعارفهای علمی و اثر ابوعلی سینا است و در آن علاوه بر فلسفه به علوم طبیعی و ریاضی نیز پرداخته است.
دانش نامه علایی	یک دوره فلسفه به زبان فارسی اثر ابوعلی سیناست. این کتاب در مورد در پنج دانش است؛ (منطق، طبیعیات) دانش زیرین (هیئت، موسیقی و آنچه بیرون طبیعت است (دانش برین)، می‌شود.
قانون	دایره المعارف پزشکی اثر ابوعلی سینا است.
ابوریحان محمد بن احمد بیرونی	در ریاضیات، نجوم، کاهشماری و... به زبانهای فارسی عربی و سانسکریت مسلط بود (دوره غزنوی)
جرجیس بن جبرائیل	رئیس مدرسه جندی شاپور و پزشک پرآوازه ایرانی بود که به بغداد رفت و به دنبال او گروه دیگری از پزشکان آن مرکز علمی راهی مرکز خلافت عباسی شدند.
محمد زکریای رازی	پزشک، شیمیدان و فیلسوف ایرانی و کاشف الکل جوهر و گوگرد (اسید سولفوریک) بود.
رساله آبله و سرخک (الجدری و الحصبه)	حاوی کهن ترین توصیف درباره بیماری آبله و اثری ارزشمند در علم پزشکی به شمار می رود. این کتاب اثر زکریای رازی است.
جرج سارتن	پدر تاریخ علم است که رازی را بزرگ ترین پزشک اسلام و قرون وسطی میدانست.
بندر سیراف	یک شهر و بندر در استان بوشهر و حاشیه دریای خلیج فارس است که در دوران اسلامی یکی از مراکز مبادلات اقتصادی محسوب می شد.
درس ده	
الپتگین	در دربار سامانیان به مقام سپهسالاری رسید و در غزنه حکومتی محلی ایجاد کرد
سبکتگین	غلامی ترک که به خدمت الپتگین در آمد و دامادش بود.
محمود غزنوی	فرزند سبکتگین که سپهسالار سامانیان در خراسان بود در شهر غزنه حکومتی مستقل تاسیس کرد که در تاریخ ایران به حکومت غزنویان مشهور است.
غزنویان	حکومتی ترک تبار بودند که توسط محمود غزنوی در شهر غزنین تاسیس شد و در شمال شرقی ایران و حکومت می رانند و بیشتر بخاطر فتوحات هندوستان مشهور هستند.
محمد و مسعود غزنوی	پسران محمود غزنوی بودند که پس از مرگ پدر بر سر قدرت به نزاع پرداختند که در نهایت مسعود به قدرت رسید.
سلجوقیان	حکومتی بود ترک زبان که در ایران توسط طغرل تاسیس شد و به مرور با گسترش قلمرو خود یک امپراطوری بزرگ تاسیس کردند.
طغرل	فرمانده سلجوقیان بود که در نبرد دندانقان مسعود را شکست داد و سلسله سلجوقان را تاسیس کرد.

نبرد دندانقان	جنگی بود که میان سلجوقیان و پادشاهی غزنوی در شهر دندانقان روی داد و به پیروزی سلجوقیان انجامید. در نتیجه این نبرد حکومت غزنویان منقرض شد.
سلطان رکن الدوله	لقبی که خلیفه عباسی پس از این که طغرل به بغداد لشکر کشی کرد و با شکست آل بویه خلافت عباسی را نجات داد به او بخشید.
آلب ارسلان	یکی از پادشاهان سلجوقی و جانشین طغرل بود و نبرد ملازگرد در زمان او رخ داد.
نبرد ملازگرد	نبردی میان نیروهای امپراتوری سلجوقی به فرماندهی آلب ارسلان و نیروهای امپراتوری بیزانس به فرماندهی رومانوس دیوژن بود که نزدیکی شهر ملازگرد که به پیروزی سلجوقیان انجامید.
ملکشاه	یکی از پادشاه سلجوقی و جانشین آلب ارسلان بود که در زمان او قدرت سلجوقیان به نهایت خود رسید.
قراختایان	یکی از سلسله های ملوک الطوایفی ایران بودند که بر کرمان حکومت می راندند.
غزها	گروهی از ترکان بودند که حکومتی را در شمال ایران بین دریاچه آرال و خزر تاسیس کردند.
تکش خوارزمشاهی	یکی از فرمانروایان حکومت خوارزمشاهی بود که بر آخرین فرمانروای سلجوقی به پیروزی رسید.
اتابکان	دودمانی لر تبار بودند که بر لرستان و ایلام حکمرانی می کردند.
طغرل سوم	آخرین فرمانروایان سلجوقیان بود که توسط سلطان تکش خوارزمشاهی کشته شد.
خوارزم	سرزمینی کهن و بزرگ در ازبکستان و ترکمنستان کنار دریاچه آرال است که قبلاً جزو خاک ایران بود.
اتسز	یکی از فرمانروایان خوارزمشاهیان بود که از سلجوقیان اعلام استقلال کرد.
سلطان محمد خوارزمشاهی	یکی از پادشاهان و سلطان خوارزمشاهیان بود که سیاست توسعه طلبی داشت و روابطش با خلیفه به تیرگی گرایید از جمله مهمترین اتفاقات دوران حکومت وی حمله چنگیز به ایران بود.
عبدالملک کندی	یک دیوان سالار ایرانی بود که در دوران سلجوقیان به عنوان وزیر در دربار خدمت می کرد.
خواجه نظام الملک توسی	یک دیوان سالار ایرانی بود که در دوران سلجوقیان به عنوان وزیر در دربار خدمت می کرد. وی یکی از مهمترین دولتمردان مسلمان در دوره سلجوقیان بحساب می آید. او وزیر طغرل، آلب ارسلان و ملکشاه بود.
عصر نظام الملک	دوره ای که خواجه نظام الملک توسی به عنوان وزیر در دربار سلجوقیان خدمت می کرد که از لحاظ نظام اداری بسیار مشهور است.
اهل قلم	در دوره سلجوقیان به دیوان سالاران و باسوادان دربار و حکومت می گفتند که مدام با اهل شمشیر اختلاف و نزاد داشتند.
اهل شمشیر	در دوره سلجوقیان به امیران فرماندهان نظامیان و سربازان گفته می شد که با اهل قلم نزاع دایمی داشتند.
دیوان وزارت	اداره ای که وزیر در راس آن قرار داشت و تمام دیوان های دیگر زیر نظر او بود. و به فرمان پادشاه اختیار تام را در امور مختلف داشت.
دیوان استیفا	استیفا به معنای تمام گرفتن و طلب تمام کردن است. دیوان استیفا، به ریاست مستوفی یا مستوفی الممالک، به امور مالی یعنی محاسبه و گردآوری درآمدها (مالیات ها) و هزینه ها (مخارج) رسیدگی می کرد.

دیوان انشا	دیوان انشا یا دیوان طغرا به ریاست منشی الممالک، وظیفه داشت احکام و نامه های حکومتی را نگارش، تنظیم، ثبت، دریافت و ارسال کند. عده زیادی دبیر در این دیوان مشغول کار بودند.
دیوان اشراف	دیوان اشراف، به ریاست مشرف، بر دخل و خرج کشور و عملکرد دیوانیان، به ویژه مستوفان، نظارت می کرد
دیوان عرض	دیوان عرض، با ریاست عارض، بر امور اداری و مالی و تدارکاتی سپاه، از قبیل آمار سپاهیان، پرداخت و حقوق و مواجب آنان نظارت می کرد.
کهندژ (ارگ)	به قدیمی ترین قسمت شهر گفته می شد که معمولاً در مرکز شهر قرار داشت.
شهرستان (شارستان)	به قسمت اصلی شهرها که جمعیت اصلی شهر در آن زندگی می کنند و مابین کهندژ و شهر بیرونی قرار دارد.
شهر بیرونی (ربض)	به حاشیه های شهر گفته می شد.
اقطاع	به زمینی گفته می شد که در زمان آل بویه رواج پیدا کرد و به افراد نظامی و سایر مشاغل در قبال کارهای که می کردند واگذار می شد.
ابوالفضل بیهقی	نویسنده و تاریخ نگار دوره غزنوی است که کتاب تاریخ بیهقی اثر اوست که مهمترین منبع برای دوره غزنویان محسوب می شود.
سنایی، انوری، خاقانی، عطار	مشهورترین شاعران و نویسندگان عصر سلجوقی و خوارزمشاهی بودند.
ابوالعباس لوکری، خیام نیشابوری	ریاضی دان مشهور و منجم بزرگ ایرانی دوره سلجوقیان بودند.
سهروردی و امام فخر رازی	دو تن از دانشمندان و فیلسوفان دوره سلجوقی بودند که در فلسفه و کلام سرآمد بودند.
مدارس نظامیه	نام مدارس است که در زمان سلجوقیان در دوران طلایی اسلام به همت وزیر برجسته آن دوران یعنی خواجه نظام الملک برای آموزش علوم و فنون روز در شهرهای بزرگ آن دوره، نیشابور، بغداد، قاهره، اصفهان، آمل، بلخ و هرات تأسیس شد.
سید اسماعیل جرجانی	یکی از پزشکان نامدار دوره سلجوقی بود.
امام محمد غزالی	از حمله مهم ترین و معروف ترین عالمانی بود که در مدارس نظامیه درس خواند و تدریس کرد.
درس یازدهم	
مغول ها	مغول ها، دسته هایی از قبایل زرد پوست بودند که در پی اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی چنگیز (تموچین) متحد و قدرتمند شدند. و سپس با گسترش قلمرو خود امپراطوری قدرتمندی تشکیل دادند.

چنگیز خان (تموچین)	مؤسس و اولین خاقان امپراتوری مغول بود که بعدها به بزرگ‌ترین امپراتوری‌های به هم پیوسته جهان در تاریخ تبدیل شد. او که بخش اعظم عمر خود را به اتحاد قبایل مغول گذراند، فتوحات مغول را توسعه داد و توانست بخش‌های زیادی از چین و آسیای مرکزی را فتح کند.
شهر اترار	نام شهر قدیمی در کنار رود سیحون که به آن فاراب نیز می‌گفتند که امروزه خرابه‌های آن در فاراب قرار دارد.
هلاکوخان	نوه چنگیز بود که موج دوم حمله به ایران را انجام داد که به تاسیس حکومت ایلخانان انجامید.
خواجه نصیر الدین توسی	از دیوان سالارانی بود که در دوران ایلخانان در اسلام آوردن مغولان نقش داشتند.
ایلخانان	ایلخان به معنای خان تابع است و حکومت ایلخانی یا ایلخانان به حکومتی گفته می‌شود که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هولاکوخان نوه چنگیز خان تشکیل شد.
منگوقاآن	یکی از خان‌های حکومت مغول بود.
نبرد عین جالوت	نبردی بود که میان دودمان مسلمان مملوکان مصر با مغول‌ها در فلسطین رخ داد. و در نتیجه آن مغولان شکست خوردند.
حکومت مملوکان مصر	نام حکومتی ترک تبار که بر مصر و شام حکومت می‌راندند.
شمس الدین محمد جوینی و برادرش عطاملک جوینی	برادرانی بودند که در دوران مغول جزو وزیران سرآمد و صاحب منصب به شمار می‌رفتند.
خواجه رشید الدین فضل الله همدانی	وزیر کارداران ایلخانان بود.
غازان	یکی از خانان مغول بود که اصلاحات گستره‌های انجام داد. دوره مسلمانان مغولان و ایلخانان با مسلمان شدن او آغاز شد.
الجایتو	یکی از خانان ایلخانی و جانشین غازان خان بود. او همچنین به دین اسلام گروید.
ابوسعید	او آخرین ایلخان مغول در ایران بود که یکی از خان‌های مسلمان به حساب می‌آمد.
سربداران	نام جنبشی ایرانی تبار در خراسان بر ضد مغول‌ها بود که شعار آنها «سر به دار می‌دهیم تن به ذلت نمی‌دهیم» بود و به تشکیل حکومت سربداران در این ناحیه انجامید.
سادات مرعشی	نام دودمانی شیعه مذهب بودند که در طبرستان حکومت کردند.
سلسله آل مظفر	سلسله‌ای از پادشاهان ایرانی که در فاصله میان حمله مغول تا یورش تیمور بر قسمتهای زیادی از ایران حکومت راندند.
تیمور گورکانی	یکی از فرمانرواهای مغول بود که در ماوراء النهر بر رقیبان خود غلبه کرد و در سه مرحله سرتاسر ایران را تحت سلطه خود درآورد.

شاهرخ	پسر و جانشین تیمور بود.
آق قویونلو	نام سلسله ای ترکمن تبار که بر ایران و عراق و قفقاز یعنی نواحی غربی و شمال غربی حکم راندند.
قراقویونلو	ودمانی از حاکمان ترکمان و مسلمان بود که نزدیک به صد سال بر شمال غرب ایران، شرق آناتولی و قفقاز حکمرانی کردند
صفویان	دودمانی شیعه مذهب که به مدت 235 سال بر ایران حکومت داری کردند
گورکانیان هند	یک حکومت مسلمان در هند بود که توسط محمد بابر تاسیس شد و به مدت 300 سال در نواحی جنوب شرقی آسیا حکومت داری کرد.
یاسا	یاسا کتاب قانونی است که بر اساس حقوق عرفی مغول و فرمان‌های چنگیز خان تنظیم شده است.
شهرک رشیدیه و رّبع (ایوان، عمارت) رشیدی، شام (شب) غازان و شهر سلطانیه	نام شهرک‌ها و شهرهای که در دوره ایلخانن در ایران تشکیل شد.
فراست و فرودست	دو طبقه جامعه عصر مغول تیموری در ایران بود که منظور از فراست خان‌ها، اشراف و نظامیان ارشد و ... بودند و طبقه فرودست هم شامل مردم عدی کشاورزان و ... می شدند.
محاکم سه گانه شرع، مظالم و حسیه	از تشکیلات اداری دوره اسلامی که ناظر بر امور اجتماعی و قضاوت شکایات و مشکلات مردم بودند.
یرغو	به معنی دادگاه مغولان بود که قبل از مسلمان شدن در آن دعاوی حل و فصل می شد و این کار زیر نظر یرغوچی صورت می گرفت.
تزوکات	نام کتاب مجموعه دستورات و قوانین تیمور گورکانی بود.
درس دوازدهم	
آیین شمنی	پیروان این آیین، مجموعه ای از مظاهر طبیعت را می پرستیدند و هرچند به خدای بزرگ اعتقاد داشتند، اما خداپرستی آنان ناقص بود. روحانیون این آیین شمن نام داشتند.
صوفیان	به کسانی که پیرو مسلک تصوف هستند صوفی گفته می شود.
تصوف	تصوّف یا درویشی طریقه‌ای مبتنی بر آداب سلوک، برای تزکیه نفس و ترک گیتی برای رسیدن به حق و به کمال رسیدن نفس است. معنی لغت تصوف پشیمینه پوشی است و نام صوفی‌ها هم به دلیل لباس‌های پشمی آن‌ها و یکی از نشانه‌های زهد است.

نعمت اللهیه، حروفیه، نوربخشیه، نقش بندیه و مشعشعیه	طریقت های مختلف صوفیانه است. که باور به آداب سلوک برای تزکیه نفس هستند.
خانقا	به محل زندگی، آموزش، و گردهم آیی و فعالیت صوفیان گفته می شود .
دموت	شاهنامه مشهور باقی مانده از دوران ایلخانان است.
بایسنقر میرزا	نواده تیمور که در دورانش هنر نگارگری به اوج خود رسید. شاهنامه بایسنقری به دستور او به رشته تحریر درآمد.
شاهنامه بایسنقری	در عصر تیموری به دستور شاهزاده بایسنقر پسر شاهرخ که سیاستمداری هنرمند و هنرپرور بود خوشنویسی و مصور شد.
امیر علیشیر نوایی	شاعر و وزیر سلطان حسین میرزا بایقرا که پشتیبان و مشوق جدی هنر و هنرمندان بود.
کمال الدین بهزاد	نامورترین نقاش عصر تیموری که آثار و مکتب نگارگری او سر آغاز دگرگونی عظیمی در نقاشی شمار می آید
گوهرشاد	گوهرشادبیگم همسر سلطان شاهرخ تیموری بود که پس از پدرش امیر تیمور، به مدت ۴۳ سال بر مناطق وسیعی از ایران حکمرانی کرد.
قوام الدین و غیاث الدین شیرازی و محمد بن محمود اصفهانی	هنرمند و از سرشناس ترین معماران دوران ایلخانان بودند.
تاریخ جهانگشا	اثر عظاملک جوینی است. که در مورد مغول، خوارزمشاهیان و اسماعیلیان است.
جامع التواریخ	یک کتاب تاریخ عمومی اثر خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی است.
تاریخ گزیده	یک کتاب تاریخ عمومی اثر حمدالله مستوفی است.
سلطان حسین بایقرا	از پادشاهان تیموری و ادب پرور و هنر دوست که امیر علیشیر نوایی و زیرش بود.
درس سیزدهم	
شیخ صفی الدین اردبیلی	شاگرد و مرید شیخ زاهد گیلانی و بنیانگذار طریقت صفوی بود.
شیخ زاهد گیلانی	یکی از رهبران تصوف در ایران بود.
شاه اسماعیل	پسر شیخ حیدر و مؤسس سلسله صفویه است.

قزلباش	گروهی از ایلات شیعه و پیرو طریقت صفوی بودند که شاه اسماعیل به یاری آن‌ها دودمان صفوی را پس از براندازی سلسله آق‌قویونلو بنیان‌گذاری کرد. به‌طور کلی ارتش ایران در زمان صفویان، «قزلباش‌ها» بودند.
شیبک خان	سرکرده ازبکان که به دست شاه اسماعیل کشته شد.
سلطان سلیم عثمانی	یکی از پادشاهان عثمانی بود که در نبرد چالدران (۹۲۰ ق) بر اسماعیل صفوی پیروز شد.
امپراتوری عثمانی	یک دولت مسلمان ترک تبار که به مدت 625 سال بر شمال غربی آسیا و جنوب غربی اروپا و همچنین شمال آفریقا فرمان راند.
جنگ چالدران	جنگی بود که میان سپاه صفوی ها به رهبری شاه اسماعیل با سپاه عثمانی به رهبری سلطان سلیم بود که در دشت چالدران در آذربایجان رخ داد و در نهایت با وجود شجاعت و رشادت های فراوان به دلیل برتری عثمانی ها در تجهیزات جنگی شکست خوردند.
شاه طهماسب صفوی	یکی از پادشاهان صفوی که پایتخت صفوی را به قزوین منتقل کرد و دوران تثبیت سلسله صفویه زمان فرمانروایی اوست.
شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده	دو تن از پادشاهان صفوی که دوران هرج و مرج مجدد در خاندان صفوی در زمان آنها شروع شد.
شاه عباس اول	او جانشین محمد خدابنده بود و وقتی به سلطنت رسید دوران فرمانروایی اش به عصر شکوفایی و اقتدار معروف شد.
الله وردی خان گرجی	از وزیران عصر صفوی که در دوران شاه عباس به بالاترین مقامات نظامی و سیاسی رسید
عتبات عالیات	اصطلاحی است که شیعیان دوازه امامی آن را برای اشاره به آرامگاه‌های امامان خود در عراق به کار می‌برند. این آرامگاه‌ها در شهرهای کربلا، نجف، سامرا و کاظمین قرار دارند.
شاه صفی	نوه و جانشین شاه عباس از تعادل روحی و سلامت عقل بهره کافی نداشت.
امام قلی خان	حاکم فارس و سردار با کفایتی بود که شاه صفی دستور قتلش را صادر کرد.
شاه عباس دوم	پسر و جانشین شاه صفی که قندهار را پس گرفت.
شاه سلیمان	یکی از پادشاهان صفوی بود که در زمان او اعضای حرمسرا نفوذ زیادی داشتند و در اداره امور حکومت دخالت می کردند.
حرم سرا	حرم‌سرا مکانی در قصر بود که زنان و کنیزهای شاه، سلطان یا خلیفه در آن زندگی می‌کردند.
شاه سلطان حسین میرزا	یکی از پادشاهان صفوی بود که در زمان او حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید.

قندهار	یکی از مهمترین و پرجمعیت ترین شهرهای افغانستان است که در جنوب این کشور قرار دارد.
اراضی ممالک	در دوره صفویان در اختیار و تملک والیان ایالت ها بود و آنها این زمی نها را میان زبردستان خود تقسیم می کردند.
اراضی خاصه	در دوره صفویان این زمین ها متعلق به شخص شاه بود و به ویژه از زمان شاه عباس درآمد آن برای اداره سپاه هزینه می شد.
اراضی وقفی	در دوره صفویان این اراضی توسط مردم یا شاه وقف می شد .گاهی مردم برای جلوگیری از دست اندازی حکام، زمین های خود را وقف می کردند.
اراضی خصوصی	در دوره صفویان این زمین ها بسیار ناچیز بود و همواره در معرض مصادره قرار داشت.
مالیات چوپان بیگی	مالیاتی که در دوره صفویه از دامداران گرفته می شد.
ازبکان	یکی از اقوام ترک تبار از نسل جوجی پسر چنگیزخان مغول هستند.
ظهیرالدین محمد بابر	بنیانگذار امپراطوری گورکانیان هند بود.
تاج محل	از پرآوازه ترین بناهای جهان و آرامگاهی است که در نزدیکی شهر آگرا و در ۲۰۰ کیلومتری جنوب دهلی پایتخت هندوستان واقع شده است و یکی از عجایب هفتگانه جدید دنیا به شمار می رود
کمپانی هند شرقی	یک شرکت انگلیسی و سپس یک شرکت سهامی بریتانیایی بود که ملکه الیزابت اول امتیازنامه ای سلطنتی را به هدف کسب امتیازهای تجاری در هندوستان به آن اعطا کرد.
درس چهارده	
محتشم کاشانی، صائب تبریزی و وحشی بافقی	سه تن از از شاعران شاخص عصر صفوی بودند.
حبیب السیر	یک کتاب تاریخ عمومی تألیف غیاث الدین خواندمیر که در زمان سلطنت شاه اسماعیل اول نگاشته شد.
احسن التواریخ	یک کتاب تاریخی دوره صفوی اثر حسن بیگ روملو در زمان سلطنت شاه تهماسب اول نوشته شد.
تاریخ عالم آرای عباسی	یک کتاب تاریخی در مورد شاهان صفوی اثر اسکندر بیگ منشی در دوره شاه عباس اول است.
مدرسه چهارباغ	مدرسه چهارباغ که مدرسه سلطانی و مدرسه مادرشاه نیز نامیده می شود، آخرین بنای تاریخی باشکوه دوران صفوی در اصفهان است که برای تدریس و تعلیم به طلاب علوم دینی در دوره شاه سلطان حسین، آخرین پادشاه صفوی، ساخته شده است.

مدرسه شیخ لطف الله	یکی از مدارس و مسجدهای تاریخی و شناخته شده شهر اصفهان، در ضلع شرقی میدان نقش جهان و مقابل عمارت عالی قاپو است که در دوران صفوی ساخته شده است. این مکان به دستور شاه عباس بنا گردیده است.
خلیفه (مبصر) یا مُعید	به کسانی گفته می شد که در دوره صفوی مدرسان و معلمان مدارس را یاری می کردند و در واقع دستیار آنها بودند.
محمد تقی مجلسی	از فقها، محدث و عالمان مشهور دوره صفویه است. او پدر محمد باقر مجلسی است.
محمد باقر مجلسی	پسر محمد تقی مجلسی و از فقها و المان بزرگ دوره صفوی است. بحارالانوار که دایره المعارف بزرگ حدیثی محسوب می شود اثر اوست.
میرداماد	از فیلسوفان بزرگ دوره صفوی و از بنیان گذاران مکتب فلسفی اصفهان محسوب می شود.
بهاء الدین محمد بن حسین عاملی (شیخ بهایی)	یکی از دانشمندان مهم دوره صفوی که در همه علوم دینی، عقلی و طبعی عصر صاحب نظر بود.
صدرالدین محمد بن قوام	وی معروف به صدرالمتهلین و ملاصدرا بود که از شاگردان شیخ بهایی و میرداماد بود که شاخص ترین چهره فلسفی در زمان صفویه تا کنون است که مکتب حکمت متعالیه در فلسفه را تاسیس کرد.
حکمت متعالیه	یک مکتب فلسفی که در دوره صفویه و به وسیله ملا صدرا تاسیس شده است. وی در این مکتب میراث گرانبهائی چهار جریان فکری بزرگ اسلامی یعنی فلسفه مشاء، اشراق، کلام و عرفان را به هم درآمیخت.
لویی چهاردهم	یکی از پادشاهان مقدر فرانسه بود.
ایوان گرس	وی فرستاده لوئی چهاردهم پادشاه مقتدر فرانسه به اصفهان بود. و نویسنده کتاب سفر زیبا (سرگذشت و سفرنامه فرستاده فرانسه در دربار شاه سلطان حسین) است.
میدان نقش جهان	یکی از زیباترین و مهم ترین مجموعه های تاریخی ایران و جهان و نماد معماری صفوی محسوب می شود. که به دستور شاه عباس صفوی ساخته شده است.
کاخ عالی قاپو	یکی از بناهای میدان قش جهان که نماد قدرت سیاسی بود.
مسجد جامع عباسی	مهم ترین مسجد تاریخی اصفهان و یکی از مساجد میدان نقش جهان است که در طی دوران صفوی ساخته شد و از بناهای مهم معماری اسلامی ایران به شمار می رود.
مسجد شیخ لطف الله	نام مسجدی باشکوه در میدان نقش جهان که در دوره صفوی ساخته شده است که از لحاظ وسعت کمتر از مسجد جامع عباسی اما از نظر هنر و معماری یک اثر بی نظیر محسوب می شود.
کمال الدین بهزاد	نامورترین نقاش عصر تیموری که آثار و مکتب نگارگری او سر آغاز دگرگونی عظیمی در نقاشی شمار می آید

مکتب تبریز	یک سبک و مکتب جدید در هنر که بهزاد و شاگردانش با خلق آثار بی نظیر و ترکیب مکتب هرات با عناصر جدید آن را ایجاد کردند.
شاهنامه طهماسبی	یک نسخه از شاهنامه فردوسی است که داستانها، ماجراها و اساطیر در آن مصور شده است و در دوره صفویه نگارش شده است. در این اثر 250 خرده نگاره یا تصویر وجود دارد.
سلطان محمد تبریزی و جلال الدین میرک	هنر مندانی بودند که در شاهنامه طهماسبی خردنگار کشیدند.
مکتب نگارگری قزوین	یک مکتب نقاشی و نگار گردی در دوره صفویه است که در دوره شاه طهماسب ایجاد شده است.
مکتب نگارگری اصفهان	توسط هنرمند مشهور دوره صفوی آقا رضا عباسی و در دوره شاه عباس اول ایجاد شده است.
آقا رضا عباسی	نقاش بزرگی بود که مکتب اصفهان را پایه گذاری کرد.
میرعلی هروی و میرعماد حسنی قزوینی	دو تن از هنرمندان نامدار عصر صفوی که هنر نگارنگری را به کمال رساندند.
زری بافت	به طور کلی به پارچه هایی که دارای نخ فلزی یعنی طلا و نقره بودند می گویند. البته به نوعی نخ ظریف که معمولاً ابریشمی و دارای پوششی از طلا و نقره است گلابتون نیز گفته می شد.
درس پانزده	
قرون وسطا	به دوره ای از تاریخ اروپا از سده پنجم تا سده پانزدهم میلادی گفته می شود. معمولاً آغاز این دوران سقوط امپراتوری روم غربی در نظر گرفته می شود و فرجام آن دوران رنسانس و عصر کاوش ها است.
امپراتوری روم	یک امپراطوری تاریخی در اروپا است که خود به دو بخش شرقی و غربی تقسیم می شود. بخش غربی دوام چندانی نیاورد ولی بخش شرقی آن که قسطنطنیه پایتخت آن بود بیش از 1000 سال حکومت کرد. این دوره یکی از باشکوهترین دوره های تاریخ اروپا محسوب می شود.
امپراتوری روم شرقی	قسمت شرقی امپراتوری روم است که به آن بیزانس نیز می گویند و پایتخت آن شهر قسطنطنیه بود. این حکومت بیش از 1000 سال دوام آورد و سرانجام با فتح قسطنطنیه به دست ترکان عثمانی منقرض شد.
ژرمن ها	گروهی نژادی-زبانی اند، که از مردمان هندواروپایی و از اروپای شمالی سرچشمه می گیرند و به زبان های ژرمنی از شاخه زبان های هندواروپایی سخن می گویند. حملات آنها به امپراتوری روم غربی باعث سقوط آن امپراتوری شد.

فرانک ها	دسته ای از ژرم نها بودند که با تصرف سرزمین گل، حکومت خود را بنیان نهادند.
سرزمین گل	منطقه‌ای در غرب اروپا است که امروزه فرانسه، بلژیک، غرب سوئیس و بخش‌هایی از هلند و آلمان) کرانه غربی رود راین (در آن قرار دارند.
شارلمانی	فرمانروایی که پادشاهی فرانک ها را به اوج رساند و از سوی پاپ لقب امپراتور مقدس روم را دریافت کرد.
کومس یا کنت	یک مقام در پادشاهی فرانک ها که به عنوان نماینده پادشاه مناطق مختلف را اداره می کردند.
ارباب فئودالی	نظام فئودالی یا ارباب رعیتی یک نظام اجتماعی اقتصادی است که در آن قدرت سیاسی میان زمین‌داران بزرگ تقسیم شده‌است و هر زمین‌دار یا ارباب دارای جماعتی رعیت یا دست‌نشانده است که در ازای خدمات نظامی یا سایر خدمات، حق تملک یا استفاده از زمین را از ارباب بدست می‌آورند.
باجگذار یا واسال	به معنی دست نشانده یا کسانی است که برای فئودال ها کار می کردند.
سرف	کشاورزانی بودند که بر روی زمین زمین داران و فئودل ها کار می کردند.
جنگ های صلیبی	جنگ های صلیبی به سلسله ای از جنگ ها گفته می شود که مسیحیان به دعوت پاپ و به فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان بر پا کردند .این جنگ ها حدود دویست سال طول کشید و چون مسیحیان شرکت کننده در آن، نشان صلیب را بر لباس و پرچم های خود نصب کرده بودند، به جنگ های صلیبی مشهور شد. این جنگ ها در نهایت با پیروزی مسلمانان به پایان رسید.
صلاح الدین ایوبی	فرمانده کرد زبان سپاه مسلمانان که حکومت فاطمیان را منقرض کرد و در جنگهای صلیبی، سیاه اسلام را به پیروزی رساند و بیت المقدس را آزاد کرد.
رسم بخشش گناهان	یک رسمی در میان مسیحیان بود که در آن شخص گناهکار در برابر کشیش به گناه خود اعتراف می کرد و در قبال بخشش آن و لغو کیفر گناهانش باید پول می پرداخت.
بدعت گذاری	به هر نوع باور یا نظریه‌ای گفته می‌شود که در مغایرت با باورها یا آداب و رسوم بنیادی یک دین باشد.
تفتیش عقاید یا انگیزسیون	به معنی سرکوب، آزار رساندن و جلوگیری از آزادی بیان افراد به دلیل باورهایشان است. در تعبیری دقیق تر به اعمال سرکوب‌گرایانه‌ای گفته می‌شود که یک موضع صاحب‌قدرت، مردم را به دلیل باورهایی که دارند، مورد شکنجه و سرکوب قرار می‌دهد .
اسقف	یا کاهن اعظم والاترین مقام روحانی مسیحی است که به‌طور کلی به امور حکومتی و نظارتی گماشته می‌شود. در مسیحیت اسقف مسئولیت نظارت و رهبری بر کلیسا و کشیش‌ها را عهده‌دار است.
پاپ	اسقف رم و بالاترین درجه مذهبی در میان اسقف ها است و رهبر کلیسای کاتولیک و مسیحیان به شمار می رود. به عبارتی دیگر یکی از روحانیون مذهبی مسیحیان که بالاترین درجه و مقام را در بین روحانیون مسیحی دارد. به اعتقاد مسیحی ها وی جانشین حضرت عیسی مسیح می باشد.
پاپ اوربان دوم	یکی از پاپ های مسیحی که اروپاییان را به جنگ علیه مسلمانان فراخواند.
توماس اکویناس	برجسته ترین فیلسوف اروپایی در سده های ۱۲ و ۱۳ م بود.
کتاب اصول الهیات	یکی از مهمترین آثار توماس اکویناس است که در آن از برهان های ارسطو برای اثبات خدا استفاده کرد.

درس شانزدهم

رنسانس	به معنای نوزایی و تجدید حیات است و از نظر تاریخی به دگرگونی های فکری و فرهنگی گفته می شود که به منظور احیای فرهنگ یونان و روم باستان، از ایتالیا آغاز شد و به تدریج در یخ شهای دیگر اروپا گسترش یافت.
ونیز، جنوا، پیزا، پالرمو و فلورانس	نام شهرهای بندری و مهم ایتالیا که تجارت در دریای مدیترانه و سواحل غربی اروپا را در اختیار داشتند.
فلورانس	مرکز داد و ستد کالاهای قیمتی فلزی و چرمی بود و تجارت پارچه را در بخش وسیعی از اروپا به خود اختصاص داده بود.
بورژوا	در قرون وسطا و اوایل رنسانس به طبقات میانه شهری به ویژه تجار و سوداگران گفته می شد. بورژواها گروهی بودند که ثروت خود را نه از طریق اشراف زادگی بلکه از طریق تجارت، صنعت و علم به دست آورده بودند، اصطلاح بورژوازی به این گروه اطلاق شد.
خاندان مدیچی	خاندان مشوق و حامی جدی فرهنگ ادب و هنر که بر فلورانس حکومت میکرد.
سیسیل	نام بزرگترین جزیره در دریای مدیترانه است که در قدیم یکی از مراکز تجاری و ارتباطی با دنیای اسلام بود.
اومانیسم	به معنی حرمت نهادن به اعتبار و ارزش انسان و تصدیق استعداد و توانای های او بود، که از آن به عنوان اومانیسم یا انسان گرایی تعبیر می شود. این باور به تبعیت از یونانیان باستان، انسان را محور و مدار جهان می شمردند و اعتقاد داشتند که معیارهای اخلاقی و ارزش ها و هنجارهای اجتماعی باید بر پایه خواست ههای انسان و تمایلات دنیوی او ایجاد شود.
داوینچی	نقاش مشهور ایتالیایی و خالق دو تابلوی مشهور شام آخر و مونالیزا بود. یکی از سه هنرمندی بود که هنر رنسانس به ظهور آنها به اوج پیشرفت رسیده است.
رافائل	نقاش مشهور ایتالیایی که مدرسه آتن اثر اوست. یکی از سه هنرمندی بود که هنر رنسانس به ظهور آنها به اوج پیشرفت رسیده است.
میکل آنژ	یکی از نقاشان مشهور ایتالیایی بود. یکی از سه هنرمندی بود که هنر رنسانس به ظهور آنها به اوج پیشرفت رسیده است.
شام آخر و مونالیزا یا لبخند ژکوند	مشهورترین اثرهای نقاشی لئوناردو داوینچی می باشد.
نیکلاس کوپرنیک	یکی از دانشمندان اروپایی که در اواسط قرن شانزدهم در رساله گردش اجرام سماوی، نظریه چرخش زمین به دور خورشید را مطرح کرد.
رساله گردش اجرام سماوی	نام کتابی است که نیکلاس کوپرنیک، ستاره شناس لهستانی عصر رنسانس درباره نظریه خورشیدمرکزی منظومه شمسی نگاشت. در این کتاب نظریه خورشیدمرکزی به جای نظریه زمین مرکزی بطلمیوس پیشنهاد شد.
بطلمیوس	یکی از دانشمندان اروپایی که نظریه زمین مرکزی را ارائه داد.
کپلر	یکی از دانشمندان اروپایی که با مطالعاتش نظریه کوپرنیک را اثبات کرد.
گالیله	یکی از دانشمندان اروپایی که استاد دانشگاه پیزا و مخترع تلسکوپ بود.

دانشگاه پیزا	یکی از دانشگاه بزرگ و قدیمی در کشور ایتالیا است.
ویلیام هاورى	یکی از دانشمندان اروپایی که در زمینه کار کرد قلب و چگونگی گردش خون به موفقیت‌های مهمی دست یافت
دکارت	یکی از دانشمندان اروپایی که بنیان گذار سبک تحقیق در ریاضی بود.
فرانسس بیکن	یکی از دانشمندان اروپایی که از طرفداران روش شناخت تجربی بود.
گوتنبرگ آلمانی	یکی از دانشمندان اروپایی که مخترع دستگاه چاپ بود.
اسطرلاب	وسیله ای که موقعیت اجرام آسمانی را معلوم می کرد.
دماغه امیدنیک	شبه جزیره صخره‌ای است در جنوبی‌ترین قسمت قاره آفریقا قرار دارد.
آلبوکرک	فرمانده ناوگان دریایی دولت پرتغال به سوی هند
کریستف کلمب ایتالیایی	فرمانده و دریانورد ایتالیایی که بادشاه و ملکه اسپانیا را تشویق کرد تا به هند برود و در نهایت قاره آمریکا را کشف کرد.
مارتین لوتر	کشیش مسیحی آلمانی که پیشوای نهضت پروتستان بود.
پروتستان	پروتستان در زبان فرانسه به معنی معترض و مخالف سرسخت است و به این دلیل به پیروان مکتب دینی پروتستانسم گفته می‌شود که آنها در مقابل شماری از قوانین کلیسای کاتولیک روم ایستادند. اکنون شاخه ای از مسیحیت است که برای اولین بار توسط مارتین لوتر بنیانگذاری شده است.
کاتولیک	یکی از شاخه های مسیحیت می باشد که از سایر شاخه ها پیروان بیشتری دارد.
دانشگاه ویتنبرگ	یکی از دانشگاه های بزرگ آلمان بود که مارتین لوتر در آن به عنوان استاد تدریس می کرد.
کلیسای ویتنبرگ	کلیسای در شهر ویتنبرگ آلمان که مارتین لوتر فهرست نظریات خود را که در 95 اصل تدوین کرده بود بر آن آویخت.
ژان کالون	یکی از رهبران مذهب پروتستان در اروپا بود.